

չին բացառութեամբ բոլ և, կեղծաւոր, շողոքորթ, դուրկ կամ-
քի ամբողջութիւնից, համոզմունքի հաստատութիւնից, նա պեր-
ճախօս և, մինչև անգամ շատախօս, բայց ոչ խօսուածքի, ոչ
գրուածքի մէջ կայ վճռականութիւն, կորով, շեշտ՝ նա վախկոտ
է հրէայի նման, չի կարող համարձակ ասել կամ գրել Հայ ազ-
գը, ազգային գրականութիւնը.— այլ կասի և կը գրի Հայ
ցեղը, տոհմային գրականութիւնը, շատ լաւ գիտնալով ազգ
և ցեղ կամ տոհմ բառերի տարբերութիւնը, երբ Պոլսեցի հայը
ուղենայ մէկին ասել վատ ես, սխալ ես, նախ քան այդ՝ նա
մի ահա՛գին ճառ կը խօսի, վատ և սխալ բառերի յոժը թու-
յացնելու կամ ուղղակի աննկատելի դարձնելու համար:

Վերջրէք նշյնիսկ յայտնի հրապարակախօսի համբաւ վա-
յելող Պոլսեցի հայերէն. ուշի ուշով կարդացէք նրանց գրած-
ները; նախագասութիւնները, մաքերը, բառերը, ենթարկեցէք
անայիլի և կը տեսնէք որ չը կայ մաքի խորութիւն, չը կայ
շեշտի համաձայնութիւն, չը կայ յոժ, կորով, գրական կրակ,
ընդհակառակը ամեն մի բառի տակ գուր կը գտնէք շոյելու,
շողոքորթելու, հաճոյանալու ձգտում:

Այսպէս են եղել և այսպէս են Թիւրքիայի հայ գրագէտ-
ների ամենամեծ մասը:

MARS

Գ. ՇՐԷԹԴԷՐ. «Ծապօնիա կամ՝ ծագող արեգակի եր-
կիրը»։ ՈՒՆԱ. Թարգմ. Հ. Ա. Հրատ. Ե. Զօհրաբեան և
Մ. Սուլխանեան ընկերութեան:

Վերջերս մեր մէջ՝ գլխաւորապէս Թիֆլիզում—մանր հրա-
տարակիչների նախաձեռնութեամբ, պարբերաբար, յոյս են
տեսնում գրական բովանդակութեամբ—մեծաւ մասամբ վիպա-
կան թէ ինքնուրոյն և թէ թարգմանական մանր բրօ-
շիւրներ, որոնց մի մասն արտատպութիւններ են այս
կամ այն թերթից ու հանդիսից: Անշուշտ, չպէտք է յուսալ,
որ այս տեսակի մանր հրատարակիչների ձեռքով՝ հրատարակ-
չական գործը կարողանար մեղանում մեծ ծաւալ ստանալ, և
կամ լուրջ ու բազմակողմանի քննադրութիւն կրէր, քանի որ
սրանց ամբողջ հրատարակչական ընդգլխն մի քանի հաջիւր
մանէթից այն կողմը չէ անցնում, այն էլ մեծ մասամբ կազ-

մուտն պատահական մանր մունր նուէրներէց: Նիւթական պահասութիւնն է պատճառ, որ շատ յաճախ այդ մանր հրատարակիչները մի քանի բրօշիւր հրատարակելուց յետոյ՝ կամ իսպառ դադարում են գոյութիւն ունենալուց կամ տարիներով հաշիւ են կարողանում մի երկու նոր բրօշիւր աւելացնել եղածների վրայ:

Ասեմք ինչ տեղութիւն, նոյն իսկ յաջողութիւն էլ ունենան այդ մանր հրատարակիչները, երբէք դրանք չեն կարող կովկասահայ գրական հրապարակում լուրջ ու սխտեմատիք գործ առաջացնել. չեն կարող հէնց այն պատճառով, որ փոքր ի շատէ կանոնաւոր ու հիմնական գործ սկսելու համար հարկաւոր է ե՛լ կանոնաւոր դրամագլուխ. իսկ հրատարակչական գործում, դրամագլխից զատ, անհրաժեշտ է նաև խմբական աջակցութիւն, այն էլ կարող ու յուրջ պատրաստութիւն ունեցող անհատների կողմից: Փաստը սակայն այն է, որ ներկայումս այդ մանր հրատարակիչները ծառայում են հրատարակչական գործին և իրենց գոյութեամբ անհրաժեշտ կարիքի ծնունդ են կովկասահայ կեանքում:

Մանր հրատարակիչների աճումը ցոյց է տալիս, որ կովկասահայերին ներկայումս անհրաժեշտ է ունենալ հրատարակչական մի նոր ընկերութիւն, դրուած զուտ վաճառականական հիմունքների վրայ, որպիսիք գոյութիւն ունեն ուսանելի, նոյն իսկ վրացիների մէջ. Իսկապէս վերջինների մէջ գոյութիւն ունեցող ընկերութիւնն իր հիմունքներով՝ կարող է հայերիս համար օրինակ հանդիսանալ. սա բաւականին լայն ծրագրով մի ընկերութիւն է, որը հրատարակչական գործից դուրս, ինչի նաև սեփական տպարան—իր տեղում առաջնակարգը, վիճադրատուն, կազմատուն և, ուր տպւում ու պատրաստւում են թէ՛ ընկերութեան հրատարակութիւնները և թէ՛ կողմնակի բազմաթիւ պատուէրներ. այդ ընկերութեան տպարանում էին տպւում հայ հանգէսներից մէկ երկուսը, ինչպէս և մինչև օրս բաւականաչափ հայերէն գրքեր: Ընկերութիւնը փայտերով է և բաւականին էլ տոկոս է ստանում տպարանական գործից:

Սակայն թողնենք այդ:

Մանր հրատարակութիւնների շարքին են պատկանում նաև Հ. Առաքելեանի այսպէս կոչուած «հանրամատչելի գրադարանի» երեք գրքոյկները, որոնցից ձեռքի տակ ունենալով միայն.

վերջինը, այն է «Ճապոնիա կամ ծագող արեգակի երկիրը», կխօսենք միայն դրա մասին:

Հայ «հրատարակչի (թէև դիրքը ուրիշի ծախքով է տպագրած) առաջարանից» իմանում ենք—

«Մտադիր լինելով մեր ձեռնարկած «հանրամատչելի գրագրանի հրատարակութիւնների մէջ (չարքում) տալ և պատմածներ (?) զանազան երկիրների և ժողովուրդների մասին: մենք նպատակադարձաւ համարեցինք... տալ Շրէյդէրի վերոյի, չեալ գործի թարգմանութիւնը... որը սահմանւած է յատկապէս ժողովրդական գրագրանների և ընթերցարանների համար և որ մտնէ յայտնի ռուս հրատարակչուհի Պօպովայի հրատարակութիւնների շարքը: հրատարակութիւնների, որոնք առհասարակ յայտնի են իրանց լուրջ (ընդգծումները մերն են) բովանդակութեամբը:

Պարզ երևում է, որ երկու հանգամանք դրդող են հանդիսացել հրատարակչին թարգմանելու Շրէյդէրի վերոյիչեալ գործը հայերէնի. նախ որ Շրէյդէրի գրքոյկը «մտել է Ռուս յայտնի հրատարակչուհի Պօպովայի հրատարակութիւնների շարքը» և երկրորդ՝ գրուածքը «սահմանուած է յատկապէս ժողովրդական գրագրանների ու ընթերցարանների համար»:

Անկասկած ուշադրութեան առնուած երկու հանգամանքն էլ պատիւ կարող էին բերել հայ «հրատարակչին», ցոյց տալով՝ առհասարակ նրա գգոյշ ու լուրջ վերաբերմունքը դէպի իր ձեռնարկած ծանր գործը. սակայն ցաւով պէտք է նկատենք, որ Շրէյդէրի գործի ընթերցումն այդ չէ ցոյց տալիս. երևում է հայ թարգմանչին խաբել է ռուս յայտնի հրատարակչուհի Պօպովայի անունը: Շրէյդէրի գրուածքը, ճիշտ է, թէև ժողովրդական ընթերցանութեան համար ունի որոշ յարմարութիւններ՝ պարզ, նոյն իսկ երբեմն էլ պատկերաւոր լեզու, թեթև, մատչելի նկարագրութիւն—սակայն ըովանդակութեան ճշտութեան տեսակէտից այնքան էլ յուսալի չէ կարելի համարել, չնայած որ նկարագրողը պատմում է, որպէս ականատես: Իսկ դա նրանից է, որ հեղինակը իր պատմածների մէջ անհետնտողական է, նախկին ասածները յաճախ ջրնջում է յետագայ երեսներում, և այդպիսով գրուածքը խճողում է հակասութիւններով:

«Նրանք (ճապոնացիները) բացի իրանց մայրենի՝ լեզուից, ուրիշ ոչ մի լեզու չգիտէին (երես 5). մի այլ տեղ գրում է, «ճապոնացիները հպարտանում էին (նոյն իսկ) իրանց շփոխ-

կան ունեցածով և չինական հին գրքերի ուսմունքով» (երես 6) իսկ նոյն երեսի ծանոթութեան մէջ արդէն ասւած է. «Ծապօնիայում մինչեւ վերջին ժամանակներս կրթած դասակարգի լեզուն չինականն էր»։—«Ճապոնացիները (որոշ դասակարգի մասին է խօսքը) ընդունվին ստրուկ չէին...» (երես 13) սակայն մի բանի տող ետքը շարունակում է. «Նըրանը զուրկ էին ամեն իրաւունքներից... Նըանը նոյն իսկ իրաւունք չունէին գանգատուելու...» իսկ երես 95-ում պարզ ասուած է. «մինչեւ մահը մ'ընում էին հպատակ ստրուկներ...» — «Ճապոնիայում ձի համարեա չկայ և ի վաղուց հետէ սովոր են մարդկանց գործ անել ձիերի փոխարէն. փոխադրութեան համար նըանը ուրիշ ձեւ չգիտեն» (երես 19) իսկ այլ տեղեր կարդում ենք «ընտիր ձիերով լծուած գեղեցիկ կառքեր»։ երես 91. «կառքին լծած էին եզներ» երես 57:—«Ճապոնական տները շատ օրգինալ են և ինքնուրոյն, ցածր... չունեն ոչ ներքին եւ ոչ արտաքին պատեր (??) (երես 21). մի այլ տեղ. «Ամենուրեք (ծովափնեա քաղաքներում) դուք տեսնում էք քարեայ մեծ շինութիւններ 78 երես»։—«Ճապոնական տնակի մէջ ոչ մի կահ կարասիք չէք տեսնի (եր. 21). այլ տեղեր կարդում ենք. նրանց (ճապոնացիների) կահկարասիքը բաւականին համեստ է» (երես 89). «Խւրաքանչիւր տան մէջ ամենահարուստից մինչեւ յետին աղքատը, ամբողջ կահ կարասիքը շինուած են լաքած փայտից (թանգազին փայտն է) (105 երես)»։—«Ազգաբնակութեան մեծասանութիւնը հացը դժուարութեամբ է ծեռք բերում։ Նրկրի խորքերում կան աղքատներ, որոնք չեն կարողանում ծեռք բերել նոյն իսկ մի Փունդ բրինձ, որն ընդամենը արժէ կէս կոպէկ։ Այս մարդիկ կերակրում են արմատներով ու խոտերով (երես 29). մի այլ տեղ. «ճապոնացին ամբողջ տարին աշխատում է ինչպէս բզէզ, և նրան աշողւում է գրեթէ բարեկեցութիւն ծեռք բերել և յամենայն դէպս ապրել ոչ—աղքատ (երես 39)»... և այսպէս մենք նորից կարող էինք շատացնել մեր օրինակների թիւը, սակայն կարծում ենք այսքանը ևս բաւական է ցոյց տալու գըւածքի լրջութեան պակասութիւնը։ Հեղինակի մի այլ գլխաւոր պակասութիւնն էլ չափազանցութիւն սիրելն է, որ յաճախ նա գործ է անում, նոյն իսկ հասարակ իրողութիւններ նկարագրելիս, օրինակ ցոյց տալու համար ճա-

պոնացու իր տնտեսութեան վերաբերեալ խելացի կարգադրութիւնները, նոյն իսկ այն դէպքում, երբ ունեցածը չափազանց փոքր բան է կարողում ենք. «ճապոնացիները երբեմն բաւականաճախ են այնպիսի փոքրիկ բակերով (?)», ուր մեզ մօտ մի զոյգ եզներով լծած սայլը հագիւ կարող է շարժուել... այդպիսի մի տարածութեան վրայ ճապոնացիները շինում են թէ իրանց տնակները, թէ տնտեսական շինութիւնները (ինչ տնտեսական շինութիւններ, երբ ասուած է ճապոնացին զուրկ է բնական կենդանիներից)։ Թէ լծակներ եւ պարտէզներ, եւ շատրուաններ... (Երես 31)։

Նրբեմն էլ հեղինակը ցանկանալով որոշ երկոյթներ պարզել, անմոռութիւններ է ասում. «ճապոնացու սէրը դէպի հանդէսները, տօնախմբութիւնները... բացատրւում է նրանով, որ շատ տօն ունի»։ (Երես 52) մինչդեռ ծերունի ճապոնացին այդ նոյն սեփով իրեն դիմող ճանապարհորդին աւելի խելացի բացատրութիւն է տալիս ասելով՝ որ իրենց սէրը դէպի հանդէսները նրանից է, որ ճապոնացի ժողովուրդը լի օրերին հանգիստ չունի, չափազանց տարած է իր աշխատանքներով։ Գրեթէ բոլորը պատահում են նաև բազմաթիւ մութ, երբեմն էլ անհիշատարայայտութիւններ ու թխովի բառեր, որոնց մենք աւելի հակուած ենք վերագրելու հայ թարգմանչին քան թէ հեղինակին, ինկատի ունենալով նրա անկանոն ու միանոյն ժամանակ ոչ մաքուր հայերէնը. — «Ձեռքով ճողաքաժինի հագին աշխատութեան (?)», ճապոնացին ամբողջ տարին աշխատում է (երևի ուզում է ասել ճողաքաժինի դրժուար մշակութեան)։ — «ճապոնացին ցեղից ցեղ սոսկովում է աշխատանքի» (սերունդից-սերունդ վարժում է աշխատանքի)։ «Վատ աշխատանք» (ծանր, քրտնաթոր աշխատանք)։ — «Ստրկութիւնը... կռացրել էր իրանց մէջքերը դէպի դետին (ստրկութիւնը կուչեր ածել, ճնշել էր նրանց)։ — «Եկայ այլ ես ոչ մի բան նման նրան, ինչ որ կար»։ «Հասնել այն բանի մէջ... ինչի մէջ...» — «Լիակատար իրաւունքով» «Թէյի վարդեր»... «սառը շաքար»... «սանդղողուններ»... և այլն և այլն։

Եթէ դրուածքն ազատ լինէր յիշատակուած խոշոր պակասութիւններից, իսկապէս կարող էր ժողովրդական ընթերցանութեանը լաւ նիւթ մատակարարել, շնորհիւ հեղինակի պարզ, թեթև ու մատչելի նկարագրութեան։

Նոր — Զուղա

Ա. ՂԱԶԱՐԵԱՆ